

UVJETOVANOST PRIVREDE POŽEŠKE ŽUPANIJE S FENOMENOM DILJA U 19. ST.¹

CONDITIONALITY OF THE POŽEGA COUNTY ECONOMY BY THE DILJ PHENOMENON IN THE 19th CENTURY

Krešimir ŠKULJEVIĆ

Osnova škola »Ivan Mažuranić«, Sibinj
Srednja škola Matije Antuna Reljkovića,
Slavonski Brod
skuljevickresimir@gmail.com

Primljeno: 21. 5. 2016.

Prihvaćeno: 16. 12. 2016.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

UDK/UDC: [338:316.422] (497.5-35Požega)"18"
94(497.5Dilj)"18"

Sažetak

Rad promatra Dilj i njegove posebnosti koje proizlaze iz života stanovništva tog područja u interakciji s okolinom podrazumijeva koja upravno podrazumijeva Požešku županiju. Korištenjem analitičkog pristupa i mikropristupa na primjeru južnog Dilja dokazana je osobitost gorja do te mjere da su upravne strukture prilagodile teritorijalnu upravu reljefnom području gorja. Tako su župe i upravne općine, gotovo bez iznimke, u potpunosti pokrivali područje gorja. Brojnost stanovništva naselja koja su bila smještena na gorju su manja od naselja koja su se nalazila u podnožju samog gorja. Prometna izolacija je uvjetovala etnološku osobnost koja je stvarala probleme upravnom aparatu do te razine da je formirala oružničku postaju kako bi se što lakše odvila prilagodba stanovništva, naviknutog na slobodnu eksploataciju šume tijekom Granice, prema novim zakonskim odredbama Provincijala.

Ključne riječi: Dilj, Požeška županija, druga polovica XIX. stoljeća, privreda, poljoprivreda.

Key words: Dilj, Požega County, second half of the 19th century, economy, agriculture.

UVODNE ODREDNICE

Iako se Požeška županija u literaturi jednoznačno definirala kao ona koja se svrstavala uz kategoriju »slavonskih«, ona to nije bila po svojim geografskim i reljefnim obilježjima u punom smislu. Zbog jasnijeg potvrđivanja navedenih pretpostavki autor je napravio analizu odnosa na više razina. Tako je proučavan odnos privrednih aktivnosti stanovništva unutar same županije, uvjetovanost upravne komunikacije pojedinih općina prema reljefnim osobitostima, statističke odnose privrednih sektora Požeške županije s ostalim županijama u Hrvatskoj i dekomografsko kretanje stanovništva. Ti i njihovi međusobni korelirani odnosi su s druge strane definirani s fenomenom Dilj-gore. Dilj-gora je sa svim svojim geološkim, privrednim, prometnim, geografskim, klimatskim, biološkim, turističkim i etnološkim karakteristikama promatrana u odnosu na cijelu Požešku županiju. Ti odnosi će postati jasniji kada se obuhvate konkretna naselja i upravne općine koje su svojim teritorijalnim opsegom, u katastarskom smislu, obuhvaćale Dilj-goru u manjem ili većem opsegu. Time bi se trebala dokazati veza između reljefnih osobitosti Požeške županije, u ovom slučaju Dilj-gore, sa privrednim rezultatima, demografskim kretanjem stanovništva i etnološkoj ostavštini.

Za rad je korištena onovremena periodika koja se odnosila na kategoriju koja je bila vezana uz planinarenje. Objavljena literatura je korištena za statističke analize, a među njom ističem djela koja su

¹ Dilj gora je dobila ime po rukavcu rijeke Glogovice »Dil«. Drugi izvor govori da je planina dobila ime jer je prema miru u Srijemskim Karlovcima 1699. bila gorje koje je djelilo Turke od Hrvata. U svakom slučaju se u sadašnjosti nepravilno koristi ime »Dij«.

posljedica gospodarskih izložbi koje su bile održane u Zagrebu 1864. i 1891. godine. Za rad su korišteni i fragmenti od raznih putopisaca poput Julija Kempfa, Luke Ilića Oriovčanina, Ignjata Brlića i Vjekoslava Klaića.

Početak popularizacije, među širokim društvenim slojevima, planinarenja je krenuo sa izdavanjem časopisa *Hrvatski planinar* u lipnju 1898. Neki entuzijasti su ranije krenuli s popularizacijom planinarenja. Tako je Đuro Pilar 1875. održao prvo javno planinarsko predavanje u Hrvatskoj. Predavanje je imalo naziv »O postanku gora«. U to vrijeme je Julije Kempf postao jedan od prvih suradnika tog časopisa. Zbog svog učiteljskog poziva i korištenja tadašnjih suvremenih metoda u nastavi koristi integraciju između srodnih disciplina.² Tako je u drugom i trećem broju časopisa napravio članak »Šetnja Dilj-gorom«. To djelo ima književnih elemenata koje je povezao s geografskim činjenicama i začinio s nekim povijesnim prisposodobama s njegovim lokalnim vodičima. Time je uspio napraviti dinamično književno djelo koje istovremeno ima i stručnu vrijednost u želji da popularizira planinarenje i Dilj-goru koju smatra prikladnom za proučavanje etnologije uz mogućnost ekonomskih aktivnosti u obliku turizma.

GEOGRAFSKO-TURISTIČKE KARAKTERISTIKE I ETNOLOŠKI UTJECAJ DILJ-GORE

Zbog položaja diljskog gorja koje prekida prometnu i vizualnu komunikaciju Požeške kotline sa Posavinom stanovnici iz starog vijeka su prolazili pokraj nje i po njezinim prigodnim dijelovima. Tako je Posavska magistrala prolazila kroz Staru Gradišku, Srbac, te tadašnja mjesta uz južni dio gorja do Slavanskog Broda prema okolici Županje.³ To su bili Lužani, Oriovac, Brodski Stupnik, Gornji Andrijevi, Sibirj, Gromačnik, Brodski Varoš i Brodsko Brdo. Magistrala se nakon onovremenog Broda n/S kretala prema Babinoj Gredi i time udaljavala od Dilja.⁴ Uz tu magistralu su otkriveni pojedini arheološki nalazi koji su svjedočili o rimskoj kulturi u tom razdoblju, ali su manje znanstvene vrijednosti. Radilo se o miljokazima, odvodnim cijevima i novčićima. Kempf nam je otkrio još jednu cestu koja se protezala kroz zapadni dio Dilj-gore u rimskom razdoblju i to je jedini spomen tog puta. Bilo je riječ o relaciji između Pleternice, Frkljevaca, Kadanovaca preko Odvoraca do Sibirja. Vjerojatno se radilo o nekom putu koji je povezivao Požegu sa spomenutom magistralom kod Sibirja. Prema opisu mjesta kroz koja je prolazila prometnica za pretpostaviti je da se radilo o prometnici manjeg značaja. Prema dosada poznatim istraživanjima to je mogao biti jedan od rukavaca vicinalne prometnice. Ta prometnica je išla od Siska prema Osijeku i Vinkovcima uz naselja sjeverno od Save.⁵ Drugi autor, Hrvoje Gračanin, je dao još jednu pretpostavku koja se tiče prometnica Dilj-gore. Naime, on je pretpostavio da je na tom području postojala vicinalna cesta koja je povezivala Pleternicu i Đakovo uz sjeverni dio Dilja.⁶ Prolazila je kroz današnje Štrbince, preko Starih Mikanovaca, Ivankova i Borinaca do Vinkovaca. Temelji i relacije navedenih prometnica su poslužili većini današnjih. Prometnica između Pleternice i Sibirja preko Grižića je temeljito obnovljena krajem XIX. stoljeća. Ta prometnica se kod tadašnjih šuma Cerja i Obriž spajala s prometnicom koja je vodila do Broda n/S.⁷ Kempf je ocijenio da je najbolji doživljaj pružala cesta koja je prolazila sjevernim dijelom Dilja i povezivala Pleternicu i Đakovo: »Prošav preko potoka Londže, ostaje ti na lievo Požeško polje, a žitna polja i razbacani šumoviti humci mame te sve više u krilo gore. Najednom ti se ukaže toranj župne crkve u Buku, a do mala eto sela Resnika, Svilne i Buka, poredanih sve jedno do drugoga uz cestu.«⁸

² Julije KEMPF je rođen 1864., a preminuo je 1934. godine. Bio je učitelj te ravnatelj škola. Napisao je brojna djela, ali je najpoznatiji po »Požega: zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slobodnog kraljevskog grada Požege i požeške županije«. To djelo je objavljeno 1910. godine.

³ Hrvoje GRAČANIN, Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj panoniji, Scrinia Slavonica, 2010, br. 10, 49.

⁴ H. GRAČANIN, 17.

⁵ H. GRAČANIN, 32.

⁶ H. GRAČANIN, 35.

⁷ *Hrvatski planinar*, br. 2, 23.

⁸ *Hrvatski planinar*, br. 2, 23.

Točan početak civiliziranog života na području Dilja nije poznat. Prema arheološkim nalazima koji se nalaze na području današnje Brodsko-posavske županije jasni su materijalni ostaci iz mlađeg kamenog doba, tj. oko 6.000 pr. Kr. Prvi poznati nalaz je iz razdoblja sopotske kulture, tj. oko 4.000 pr. Kr. koji se nalazi na mjestu današnjeg naselja Brodskog Vinogorja, lokalitetu Marinci. Kako je vrijeme odmicalo tako je bilo sve više života na južnom djelu Dilja. Ako promatramo samo južni dio koji obuhvaća današnju Brodsko-posavsku županiju uočiti ćemo više nalazišta koja su arheolozi datirali s razdobljem koje je bilo prije dolaska Rimljana na današnje područje.⁹ Neki od lokaliteta su: Ciglenik, Malino, Oriovac, Brodski Stupnik, Stari Slatinik, Gornji Andrijevi, Krajačići, Završje, Glogovica, Dubovik, Podcrkavlje, Gornji Slatinik, Oriovčić, Kindrovo, Jelševik, Šušnjevi i Klokočevik.¹⁰ Rimska arheološka nalazišta su bila uz već spomenute onovremene ceste, dok je srednjovjekovnih materijalnih ostataka manje. Manjak materijalnih izvora u srednjem vijeku je nadoknađeno s pisanim izvorima koji uglavnom spominju sudske sporove između vlasnika ili diobe među sinovima plemićkih obitelji.

Dilj-gora je dio Požeške kotline, ali se svojim oblikom razlikuje od ostatka gorja koje okružuje Požešku kotlinu. Od ostatka Požeškog gorja razlikuje se po položenosti glavnih bočina i razvedenosti dolova koji su dosta široki. Time je moguća prohodnost u paralelnom i meridionalnom smjeru.¹¹ Ona se nalazi na jugoistoku navedenog kompleksa te je odvojena rijekom Orljavom od ostalog gorja na zapadu. Položaj glavne crte je paralelan i ide od zapada prema istoku. Promatrajući visinu vrhova možemo reći da u istom smjeru pada i visina vrhova na tom gorju. Osnovni oblici gorja poput trupa i sustava dolova se počinju mijenjati tek na istočnom dijelu gdje prelaze u nizine đakovačkog područja. Ona se proteže kroz 45 kilometara idući od zapada prema istoku i 18 kilometara od sjevera prema jugu. To gorje je obilježeno i ograničeno s Posavinom na jugu i ravnim dijelovima prema Đakovu, tj. istoku, a na zapadu završava se već spomenutom rijekom Orljavom, a na sjeveru Lončom i Breznicom. Oblikom je sličan kosom četverokutu, ali se gorje lomi na dva dijela na području koji izgleda poput trokuta. Zapadni dio gorja je veći i viši, dok je istočni opsegom manji i niži. Gorje se lomi na relaciji od Podvinja do Paučja.¹²

Najviši vrhovi Dilj-gore su: Predolje (459 m), Mlakino brdo (436 m) i Lipovica (422 m). Najdojmljiviji prikaz pejzaža je bio na vrhovima sjeverozapadne strane kada se gledalo prema Požeškoj kotlini. Vrhovi obronaka gore pokriveni su šumom u kojima je prevladavala bukva i hrast. Cijelo prigorje planine je bilo obrađeno, barem prema Juliju Kampfu. Najviše je bilo vinograda. U opisu Dilj-gore primjetan je lokalpatriotizam u nekim njegovim dijelovima: »A tko da nije čuo za izvrsna vina brodske okolice?!«¹³ Potvrdu vrsnosti vina brodske okolice, tj. vinograda diljske gore, dao je u svom djelu i Vjekoslav Klaić koji je bio rođen u Garčinu.¹⁴ Pregledavajući ostalu literaturu o vinarstvu iz tog razdoblja vina brodske okolice se ne spominju kao najizvrsnija jer se najviše spominju ona iz Srijema. Zbog blagog nagiba južnog dijela planinarima je bio manje zanimljiv za rekreaciju. Zato je sjeverni dio gorja bio prikladan za planinarenje jer je imao veći nagib.

Sjeverni rub Dilja je obilježen za najvećom obradivom kotlinom. Nalazila se između Podrumišta i Djedine Rijeke. Na tom djelu se uzgajala pšenica te se na livadama čuvala stoka. Područja s većom nadmorskom visinom su bila ispunjena s vinogradima. U trenutku prolaza tim djelom gore Kempf je naišao na prometnicu koja je bila u izgradnji. To je bio prometni pravac koji je povezivao Predolje, Zdence, Gornji Slatinik i Podcrkavlje. Nakon Podcrkvalja uz rijeku Glogovicu se trebao spojiti s današnjom cestom, a taj prometni pravac je i izgrađen. Priču o sjevernom djelu je završio sa preporukom biologa da se upute u Ruševo ako žele proučavati karakteristike Dilja: »Prigorja su poorana i zasijana žitom ili se ponose vinovom lozom. Glavice su sve gusto zašumljene. Tako je na jugu šuma Kozjak, na iztoku Gaj ili Ravni lug, na sjeveru Krekovac, a na zapadu Osojve i Djetelovac nad selom Ivanovcima. Prema sjeveru spaja uzka zanimljiva dolina Ruševo sa Čaglinom, gdje je željeznička postaja. Tom dolinom teče iz Dilja

⁹ Nakon sopotske kulture sljedila je badenska kultura, kultura polja sa žarama te bakreno, bronzano i željezno doba.

¹⁰ *Arheološka karta Brodskog posavlja*, Slavonski Brod, 1984.

¹¹ Julije KEMPF, *Požega*, 306.

¹² J. KEMPF, 306.

¹³ *Hrvatski planinar*, br. 2, 22.

¹⁴ V. Klaić, *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, 1880, Zagreb, 32.

potok Ruševac, te utiče između šuma Vinišća (247 m) i Vrekovca (240 m) kod Migalovac u Lonđu.¹⁵ Kao jedini izvor vode je spomenuo Sigmę. Sigurno je da postoji više izvora na području tog gorja. Samo na katastarskom području tadašnje upravne općine Sibinj postojala su još dva izvora i to kod Završja: Tomislav i Petnja.

Na sjevernoj strani Dilja nalazi se Sovsko jezero na nadmorskoj visini većoj od 300 metara. To jezero je krajem XIX. stoljeća bilo zapušteno te nastanjeno zmijama, žabama i šaranom kojeg su lokalni stanovnici zvali »karas«. Ta je vrsta specifična po tome što nije mogla preživjeti u drugoj vodi te bi ubrzo poginula.¹⁶ Od vodenih ptica tu su bile divlje patke, psilaci i ronci. Mještanima je to jezero služilo kao pojilište te je voda zato bila mutna, a rubni dio stalno blatan. Dubina mu je bila 15 metara za vrijeme velikih kiša 1878. koje su poplavile neka mjesta uz Savu. Upravo u tom trenutku neprestanih kiša tijekom studenog 1878. Došlo je do pucanja niza nasipa uz Savu. Dilj u tom trenutku »pomaže« kišnici da dođe do nizine koju je ograničavala Sava. Tako su se naselja smještena između obronaka Dilja i Save našla u svojevrsnom nezavidnom položaju jer se na njihovom području akumulirala velika količina vode koja se izlila iz Save i spustila niz Dilj.¹⁷ Kempf je prelegao da se to Sovsko jezero iskoristi kao ribnjak te mjesto za opuštanje.¹⁸ U ranijem povijesnom razdoblju okolica jezera je bila naseljena što su potvrđivali materijalni ostaci u okolici koji su pronađeni tijekom krčenja šuma. Te sumnje potvrđuju i stara stabla vrbe koja su, barem krajem XIX. st., djelovala kao posadeni drvodred. Promatranjem geografskih naziva okolice to se samo još više potvrđivalo. Neka od okolnih naziva bila su Vukića selo, Volovci i Ponizak.¹⁹ Prvi je to jezero opisao Luka Ilić Oriovčanin 1844. i prilikom opisa tog jezera zapisao je legendu o nastanku jezera. Iz njega izdvajam samo dio: »Prije mnogo godina, ovo jezero bilo je u istoj šumi. Zapadno tri sata hoda dalje. Na mobu kmetova, dragi Bog dopustio je da propadne grad zlih gospodara Petra i Jakova. Sestra braće, Danica, sto godina činila je pokoru dok sa svojim suzama nije ugasila vatru u ponoru gdje je gorio grad njene braće. Jedno jutro starac Antun Tičić nađe Danicu gdje mrtva pluta po vodi. Sahrani ju, a jezero se preseli na njegovu zemlju i ovo mjesto.«²⁰

Priroda utječe na čovjeka u četiri segmenta a to su klima, hrana, tlo i prirodne pojave. Do danas nije nikome uspjelo jednoznačno definirati postotak utjecaja prirode na čovjeka. Bez obzira na to ne može se osporiti osobitost života uz goru i na njoj: »Bez sumnje teži i naporniji od onoga u plodnoj ravnici. Ali i ove poteškoće imaju s druge strane i svoje povoljne posljedice. Svaka poteškoća, koja obradivanju tla stoji na suprot, potiče na to, da je svlada; svaka prednost, da ju iscrpi, a sve to pak vježba i jača duh. Što raznovrsnije zaprjeko, a s druge strane, što raznovrsnije pogodnosti tla, to je raznovrsnija i duševna pobuda. Sve je to opet bez sumnje raznovrsnije u briegovitom kraju.«²¹ Kroz povijest je jasno da se tijekom borbe za vlast i zemljište poraženi povlače u brdo, dok pobjednik ostane u ravnici. Taj običaj u Hrvatskoj nestaje sa razvojem tehnologije i industrijske revolucije. Od tog trenutka gora i njezin reljef više ne pruža potrebno utočište mira i sigurnosti: »Gorski narodi predstavljaju nam baš ovakva plemena, koja nisu propala, nego koja su se i uz moćnije, u ravnici gospodujuće takmace, uzdržala.«²² Navedeni općeniti svjetonazori koji su bili aktualni krajem XIX. stoljeća se potkrjepljuju s brojnim primjerima iz prošlosti stanovnika Dilja. Prvi pisani tragovi o bježanju u gore, ovom slučaju Dilj-goru, potječu iz siječnja 1537. kada su Turci osvojili Brod n/S i okolicu. Preživjeli su se povukli na obronke Dilj-gore. Ta prirodna zaštita je bila korištena sve dok nije nestala opasnost od Turaka.²³ Ta reljefna osobitost je tom prigodom služila i kao zaklon vojsci prilikom ranijih upada Turaka na područje kojim su bili nastanjeni Hrvati.

¹⁵ *Hrvatski planinar*, br. 2, 23.

¹⁶ *Hrvatski planinar*, br. 3, 42.

¹⁷ Državni arhiv u Slavanskom Brodu, Kotarski ured Oriovac, kut: XXVII.

¹⁸ Zanimljivo je spomenuti daje danas procijenjena dubina na 8 do 10 metara.

¹⁹ *Hrvatski planinar*, br. 3, 43.

²⁰ Natpis na Sovskom jezeru.

²¹ *Hrvatski planinar*, 1899., 4-5.

²² *Hrvatski planinar*, 1899, br. 6, 11.

²³ M. MARKOVIĆ, *Brod*, 92.

GEOLOŠKI RAZVOJ VIZUALNOG IDENTITETA DILJSKE GORE I NJEZINA EKONOMSKA ISKORISTIVOST

Razvoj vizualnog identiteta i geološki sastav Dilj gore su proučavali mnogi zbog raznih interesa još u drugoj polovici XIX. st. Najviše su ih proučavali geolozi definirajući vrijeme nastanka i razvoja gorja te njegove eventualne ekonomske iskoristivosti.²⁴ Geolozi smještaju nastanak diljske gore u razdoblje badena koje je bilo prije 17.000.000 godina. Diljska gora je nastala kao posljedica tektonskih aktivnosti na području velikih razloma. Na tim mjestima su prodirale eruptivne stijene, a zbog tih aktivnosti nastale su pozitivne i negativne pojave u strukturi poput Dilja i brodske Posavine.²⁵ Naslaga iz tog razdoblja iznosi oko 250 metara debljine na gorju te se može pronaći oko Zdenaca i južnim obroncima gore. Gorje sadrži eruptivne stijene koje se nalaze na zapadnom, istočnom i sjevernom dijelu. Njih je prvi uočio Đuro Pilar. S obzirom na geološke raznolikosti opsega Dilja analizirati će se samo njegov južni dio. On počinje s pliocenom, tj. razdobljem koje je kronološki omeđeno između 6.000.000 i 1.800.000 godina starosti. Taj dio se proteže uz sam južni rub gore te je najveći svojim opsegom između Sibirja i Podvinja i to do 254 metra nadmorske visine. Nakon toga slijedi gornji i donji pont u unutrašnjost gore sve do područja Grižića s jedne strane i Zdenaca s druge strane. Do samih vrhunaca te gore izmjenjuju se površine panona i sarmata te badena.

Diljska gora nije nikada imala temeljitu analizu njezinog mineralnog sastava te dosadašnje rezultate treba uzeti s rezervom. Prema sastavu gorja i njegove južne strane prema dosadašnjim istraživanjima pronađeno je pet nalazišta ugljena, a radilo se o ugljenu lignitu. Ta nalazišta su bila između Brodskog Stupnika i Korduševaca. Prvi interes za to su imali još u XIX. st. istraživači Paul i Neumayr te Đuro Pilar. Za njegovu vrijednost je Pilar istaknuo da nema veći ekonomski značaj te da je u okolici Sibirja pronašao naslage, ali i okna koja govore o postojećoj eksploataciji ugljena. Unatoč njegovoj slaboj energetskej vrijednosti bio je dovoljan za mještane koji su ga iskopavali.²⁶ Osim ugljena bilo je još i kremenog pijeska, koji se nalazio u najvećem opsegu u blizini današnjeg jezera Petnja, pokraj Sibirja. Taj se materijal koristio kao građevinski materijal. Sastav eruptivnih stijena je govorio o njezinom mogućem korištenju kao tehničkog i građevinskog kamena. Razni slojevi vapnenca koriste se za kalcitizaciju kiselih tala, izradu manjih blokova, opeke.²⁷

PRIVREDA NA DILJ-GORI I OKO NJE

Dilj-gora je obuhvaćala naselja idući od zapada to su Becić i Ciglenik, sjevera Migalovci i Dobrogošće, istoka Donji Andrijevi i Novo Topolje te juga Oriovac i Radovanje. Sva navedena naselja su navedena tijekom popisa stanovništva 1857. godine. Zbog reljefa gorja stanovništvo se bavilo raznim djelatnostima koje su bile vezane uz sektor poljoprivrede. Radilo se o ratarstvu, stočarstvu, voćarstvu, vinogradarstvu, šumarstvu, pčelarstvu, ribarstvu i rudarstvu. Navedene djelatnosti su zabilježene u raznim povijesnim izvorima mjesta koja su vezana uz Diljsku goru. To nije bilo uobičajeno za ruralni dio stanovništva i prema ekonomskim zakonitostima značio je malen prinos s obzirom na primjetnu diversifikaciju aktivnosti te nerazvijenu prateću industriju koja bi sudjelovala u izradi konačnih proizvoda ili u plasmanu samih proizvoda na veće tržište. Ta anomalija je stvarala još veće probleme ukoliko se promotri upravna podjela u tom razdoblju. Osim civilnog dijela Diljsko gorje je obuhvaćalo i područje Vojne krajine što je samo

²⁴ Više vidi u: F. HAUER, Geologische Übersichtskarte der Österreichischen Monarchie, Blatt 10, Jahrb., Geol., Zeichsanst., Beč, 1868.; C. M. PAUL, Die Neogen-ablagerungen in Slavonien, Verh. Geol. Reichsanst., 12., Beč, 1874.; Đ. PILAR, Podravina, Đakovština i Dilj gora, Rad JAZU, 33, Zagreb 1875.; J. GRIMMER, Fossile Säugethierreste aus der Save, Wiss. Mitt. Bosn.-Herz., 6., Beč, 1899.; K. JENKO, Stratigrafski i tektonski snopaj pliocena južnog pobočja Požeške gore i Kasonja brda, Vjestnik Hrv. drž. zav. igeol. Muz., Zagreb 1944.; M. HAČEK- M. OLUIĆ, Prikaz rezultata fotogeološke interpretacije srednje i istočne Slavonske, Nafta, 7., Zagreb 1969., M. ŠPARICA – J. CRNKO, Geologija zapadnog dijela Dilj gore, Geološki vjesnik, 25, Zagreb, 1973., bez 8,9,13-19,

²⁵ M. ŠPARICA - D. KOZAK, *Geologija šire okolice Slavonskoga Broda*, 17,

²⁶ M. ŠPARICA - D. KOZAK, isto, 23.

²⁷ M. ŠPARICA - D. KOZAK, isto, 24.

otežavalo prodaju proizvoda. Otežana prodaja je usporavala ionako slab kapital koji je bio u opticaju u tom razdoblju što je dovodilo do još negativnih trendova. Često su poljoprivrednici radi ograničenih mogućnosti svoje proizvode prodavali na obližnjem području, naselja uz glavnu prometnicu koja je povezivala Požegu i Brod n/S, kako bi imali što manje troškove prijevoza i što manje problema s dozvolama koje su bile potrebne za područje Vojne krajine. Dozvole za robu su bile potrebne i nakon ukidanja Vojne krajine, ali ne za sve proizvode.

Unatoč navedenim otežanim uvjetima ekonomske protočnosti novca bilo je i nekih prednosti. Tako su neke upravne općine nakon početka procesa razvojačenja Vojne krajine u lipnju 1871. imale visok stupanj samodostatnosti. Nestankom Granice i procesom prilagođavanja civilnom dijelu Hrvatske koji je dovršen tek u srpnju 1881. stvari su se počele mijenjati u pozitivnom smislu. Općinska središta su postala mjesta koja su bila uz prometni pravac koji je postojao još iz Rimskog Carstva. S dolaskom željeznice prometna komunikacija se još više popravila. Općinska središta su objedinjavala i prikupljala poljoprivrednike sa svojim sajmovima. Sajmovi su bili točno propisani, s obzirom na dan u tjednu kojeg će se održavati i učestalost sajma. Na tim sajmovima su robu prodavali poljoprivrednici koji su se nalazili u podnožju diljske gore ili na nekim njezinim visoravnima. Time je dolazilo do krčenja šumskih površina koje su zamijenjene voćnjacima i vinogradima u koje se počinju uvoditi novosti poput američke loze. Postaje uobičajeno imati istovremeno pašnjake, voćnjake, vinograde i šume.

Zbog sastava tla najpogodniji je bio uzgoj krmiva jer je pšenica najbolje u to vrijeme uspijevala na području istočnog dijela Hrvatske, tj. Srijema. Od voćarstva posebno se uzgajala šljiva, jabuka srčika, a ubirao se i kesten. Vinarstvo je 1864. bilo još u povojima. Promatrajući samo civilni dio tadašnje Požeške županije vidjeti će se da je ona po površini vinograda tek nakon Riječke županije s 3.882 rala na 1 milju. Prinos vina na jednoj rali je bio oko 30 vjedara, dok je prinos iznad 50 vjedara bio izuzetak. Primat Požeške županije u zastupljenosti šuma na području cijele Slavonije (245.819 rali) govori o pošumljenosti, ali i nerazvijenosti te slaboj ekonomskoj aktivnosti. Za aktivnosti koje su bile vezane uz šumarstvo posebno je pogodovala južna strana Dilj-gore. Taj je dio bio jednim dijelom pod Vojnom krajinom koja je imala slobodu u siječi šuma. Time se znatno narušavala postojeća flora i fauna. Tako je samo 1862. na području hrvatsko-slavonske krajine uništeno 1,709.309 rali. Dio je prodan, dio je bio za državne svrhe, a većina su dobili krajišnici besplatno i to čak 1,436.219 rali.²⁸

U tom razdoblju su se iskorištavala i rudna bogatstva, ali za elementarne potrebe. U šumi »Majdan« koja je bila dva sata južno od Požege kopao se smeđi ugljen. Autoru je poznata smo jedna lokacija »Majdan« i ona se nalazi u Završju, kod Sibirja. Ugljena je bilo od 8 hvati širine prema unutrašnjosti zemlje. Nije poznata lokacije te šume, ali bi se to područje moglo nalaziti na području jugozapada diljskog gorja. Usmenom predajom su sačuvane činjenice o rudarstvu na širem području diljskog gorja: »Ugljonosna žila proteže se u duljini od 80-ak kilometara sve od novogradiškog Cernika pa sve do iza brodskog Garčina, a zalihe ugljena procjenjuju se na oko 100 milijuna tona. Ugljen se praktično nalazi na samoj površini i ne treba puno truda da ga se iskopa.«²⁹ Eksploatacija je bila intenzivna upravo tijekom Vojne krajine. Zbog toga nema pojedinačnih podataka po županijama ni po pukovnijama o točnoj iskoristivosti ugljena lignita na području Dilj-gore: »Nisu Oriovljani time izmislili »toplu vodu« već su se samo prisjetili priča svojih starih o ugljenu i starim ugljenokopima. Najbliži im je bio u Tomici gdje je do 1874. u eksploataciji bio ugljenokop baš kao i u Cerniku, Rešetarima, Sibirju, Stupniku... U Tomici je ugljenokop imao dva rova: »Anna« i »Elizabeth«. Prvi je bio dug oko 160, a drugi 120 metara s ugljenim slojem debljine od 1,80 do 2,20 metara. Iz njega je svojedobno ugljenom opskrbljivan i Slavonski Brod. Nakon aneksije BiH (1874.) i pronalaskom bogatijih i kvalitetnijih nalazišta tadašnje austrijske vlasti prestale su s eksploatacijom posavskih ugljenokopa.«³⁰ Zadnji poznati ugljenokop bio je sjeverno od Sibirja

²⁸ Prva izložba dalmatinsko-hrvatsko-slavonska 1864, Zagreb, 1864., 36.

²⁹ Preuzeto s: <http://broco.blog.hr/2007/10/1623506055/diljgora-krije-100-milijuna-tona-ugljena.html> (pristup ostvaren 10.1.2012.)

³⁰ Preuzeto s: <http://broco.blog.hr/2007/10/1623506055/diljgora-krije-100-milijuna-tona-ugljena.html> (pristup ostvaren 10.1.2012.)

te je djelovao tijekom 1949./50. kada je prestao sa radom. Ostatci ugljenokopa su pronađeni pokraj jezera Ponirak na Dilj-gori. O tome je nešto više napisao Miloš Krpan 1930.: »Prije kojih 40 godina, postojalo je nedaleko Sovskog Jezera vrelo Ponirak. Ono je teklo kojih 15 m i poniralo. Ogromne ugljare dugo vremena buktile su žarkim plamenom kraj vrela Ponirka i pretvarale drvo u ugljen. Preostala prašina od ugljena i razni drugi sitniš staloživao se u ponoru vrela i mi danas imamo tamo i jezerce, koje će uskoro i vrelo u sebe primiti.«³¹

Rub južnog i zapadnog gorja krajem XIX. stoljeća pratila je željeznička pruga iz smjera Slavenskog Broda prema Pleternici prateći južni dio gore. Nakon toga pruga prati Orjavu do Batrine. Ta željeznica je opasala navedeni dio Dilja tek 1878. godine. Diljska dionica je bila dio relacije koja se protezala između postaje Budimpešta-Osijek-Dalj-Vinkovci-Vrpolje-Brod. U tom razdoblju samo su veća mjesta imala željezničku postaju, dok je ostatak postaja nastajao do Prvog svjetskog rata, a ostatak kasnije. U Požeškoj županiji je bila većina pripadnika koji su bili ugarski zavičajnici (78,75%). U nekim mjestima uz rubni dio Dilja to je bilo posebno izraženo. Tako su u Sibinju, Oriovcu i Čaglinu svi zaposlenici željezničkih postaja bili ugarski zavičajnici.³²

SATISTIČKA KORELACIJA POŽEŠKE ŽUPANIJE S DILJEM I POŽEŠKIM GORJEM

Nakon završenog procesa ujedinjenoga krajiškog dijela sa civilnim dijelom Hrvatske stvari su postale jasnije. Tako je Požeška županija 1890. s obzirom na cijelu Hrvatsku i Slavoniju imala najmanje obradivih površina, tj. oranica i vrtova, samo 31%, a prosjek je bio 32%. Najviše je imao Srijem i to čak 45%.³³ Dalje promatrajući statističke podatke jasno je da je Požeško gorje i Dilj-gora uvjetovala mogućnosti poljoprivrede. Tako je Požeška županija od ukupne površine koja se odnosi na oranice i vrtove imala najmanju površinu koja se odnosi na oranice. To je bilo 66.27%, i to je znatno manje s obzirom na druge slavonske županije poput Virovitičke županije (77.28%) i Srijemske županije (79.18%). Na ugaru je u županiji bilo čak 26.9%, što je bilo gotovo najviše. Samo Ličko-krbavska županija je imala više i to 27.87%. Kada je bilo u pitanju neobrađeno tlo zbog elementarnih nepogoda onda je bila ipak nešto umjerenija. Bila je treća u tom području, promatrajući najlošiji rezultat. Tako je na tom području bilo 1.37% neobrađenog poljoprivrednog područja. Više je imala samo Zagrebačka županija sa 2.08% i Ličko-krbavska sa 2.18%.³⁴

Promatrajući samo sektor ratarstva 1890. dolazi se također do uvjetovanosti poljoprivredne proizvodnje s reljefnim obilježjima gorja. To je najjasnije prikazano u omjeru koji prikazuje »trgovinsko bilje«. U tome je Požeška županija imala samo 1.09% udjela što je bilo najmanje na području cijele Hrvatske. Time je potvrđena pretpostavka da je na život stanovništva tog područja utjecala reljefna raznolikost, slaba prometna povezanost i rascjepkanost područja zbog Vojne krajine. Primjerice, u susjednoj Virovitičkoj županiji ono je bilo najzastupljenije u Hrvatskoj i to čak 2.58%. prema prosjeku prinosa uroda kukuruza, koji se promatrao između 1885. i 1885. godine. Požeška županija je bila također gotovo na začelju s predzadnjim rezultatom. Tako je najslabiji prinos u Hrvatskoj imala Modruško-riječka županija s 6.31 hektolitara po jutru uzgoja kukuruza. Požeška županija je imala samo 6.7. razlika postaje jasna kada je se usporedi sa susjednim slavonskim županijama, tj. Virovitičkom (8.27%) i Srijemskom (8.01%).³⁵

Promatranjem ploda sa stabala na području Hrvatske rezultati su šaroliki jer su posljedica klimatskih uvjeta te geoloških kretanja u prošlosti. Tako reljef i gorje pogoduju Požeškoj županiji da ima veliku proizvodnju šljive jer je druga županija u Hrvatskoj i to odmah nakon Srijemske županije. Druga je i po proizvodnji oraha i to nakon Varaždinske županije. Orah je simbol koji je obilježje ruralnih mjesta Požeške županije nakon naredbe »ušoravanja« Marije Terezije. Time je orah postao uobičajeno stablo ispred kuće. On se brzo razvijao i širio zbog povoljnih klimatskih uvjeta. Brojnost šuma doprinijela je količini ubranog

³¹ Priroda, 1930, br. 4 i 5, 133.

³² Ljiljana Dobrovšak, Časopis za suvremenu povijest, br. 2, 2008, Zaposlenici na željeznicama u Hrvatskoj 1903. Godine, 538

³³ 1891., 42

³⁴ Gospodarska izložba 1891, 42.

³⁵ 1891, 44.

kestena pa je Požeška županija u tom dijelu zauzela ponovno visoko drugo mjesto, nakon Zagrebačke županije. Tako je od sedam kategorija koje su se odnosile na stabla u čak tri kategorije je Požeška županija zauzela drugo mjesto.³⁶ Promatrajući prirod stabala rezultati su vrlo slični kao i zastupljenost pojedinih stabala koja je navedena.

Prednosti Dilj-gore za vinogradarstvo nisu u potpunosti iskorišteni. Požeška županija je krajem stoljeća imala 7.655 jutara vinograda od čega joj je ostalo 7.018 jutara koji su imali plod. Ostali vinogradi su bili bolesni te nisu davali prinose. Promatrajući ostale županije, Požeška je zauzela tek treće mjesto. Promatrajući postotak zaraženih vinograda nije se također iskazala, a to može imati više uzroka. Za prevenciju bolesti vinograda bilo je potrebno znanje, ali i novac. Požega je imala svoju Ratarnicu u to vrijeme pa znanje nije bilo upitno. Ona je bila treća županija po očuvanju vinograda sa 91%. Bolja je bila Bjelovarsko-križevačka sa 93% te Virovitička sa 94% očuvanih vinograda. Navedeni postoci su blizu te nemaju velikih odstupanja. Najgore su prošli vinogradi u Modruško-rijеčkoj županiji sa samo 66% sačuvanih vinograda.³⁷

UPRAVNA KOMUNIKACIJA KAO POSLJEDICA NASELJA UZ DILJ: PRIMJER UPRAVNE OPĆINE SIBINJ³⁸

Požeška županija je u svojoj redovnoj pisanoj komunikaciji imala sadržaj koji je bio uvjetovan zbog osobitosti Dilj-gore. O tome se više saznaje nakon lipnja 1871. te upravnih reformi za vrijeme Ivana Mažuranića. Požeška županije je imala četiri kotara koja su pomagala i bila, na neki način, podružnica izravne županijske vlasti na terenu. Tako je bilo i s Kotarskom upravom u Oriovcu.³⁹ Zahvaljujući njezinom nadzoru saznaje se tadašnja problematika koja je bila vezana uz reljefno-klimatska obilježja pojedinog kraja. O tome svjedoči bolje jedan slučaj iz upravne općine Sibinj u veljači 1874. godine. U Odvorcima je došlo do pojave bolesti koje je dobila šire razmjere. OUS o tom mjestu nije vodile posebnu brigu. Tako je za postojanje te obavijesti KUO dobio informaciju iz drugoga izvora i naredio UOS da hitno dođe sa kolima po liječnika i obrazloži svoje ponašanje. UOS je reagirala dopisom tek nakon tri tjedna. Zbog pojave bolesti postojeće, tj. protokolarne, aktivnosti nisu dosljedno provedene pa su uvjeti života postali još teži nego su trebali. Starješina sela stanoviti Papzović nije napravio »Objavu« i time informirao mještane o novim okolnostima i upozorio ih na bolest. Razlozi nisu poznati, ali je KUO prigovorio na tome UOS i podsjetio ih na protokol koji se morao ispoštivati u tim izvanrednim uvjetima. Zbog neizvršavanja te dužnosti UOS je dobila ukor od KUO! Radilo se o pojavi »kozjačke bolesti«. Zbog toga su se odvojili bolesnici od zdravih, označiti zaražene kuće sa tablicama na kojima je natpis »u ovoj kući vlada kozjačka bolest«. Preminuli su se odvajali na posebno mjesto te su pokapani nakon 48 sati.⁴⁰ Sigurno je da bi navedena bolest bila ranije uočena, bez obzira na administrativnu sporost upravnih predstavnika tadašnje vlasti, da ta mjesta nisu bila prometno izolirana te se nalazila na gorama Dilj-gore.

Po svojim karakteristikama znatni dijelovi gore su bili iskoristivi za uzgoj vinove loze. To je uzela u obzir županijska uprava koja je redovito preko crkvenih i državnih institucija o tome obavještavala svoje stanovnike. Svaka novost u uzgoju je bila prenošena vinogradarima. To je bilo jako važno jer do početka izdavanja periodike *Posavska Hrvatska*, koja počinje izlaziti 1894., stanovništvo se nije moglo informirati o aktualnostima i korisnim savjetima o tome. Nastankom Ratarnice u Požegi 1883., stvari su se promijenile u pozitivnom smislu. Tek s aktiviranjem Ivana plemenitog Radića i stvaranjem stručnih publikacija o tome stvari su postale dostupnije. Na nacionalnoj razini savjete o poljoprivredi, ali i vinogradarstvu davao je *Dom i svijet*, koji počinje izlaziti 1888. godine. Sve navedeno dovoljno govori o važnosti informiranja koju su imali načelnici općinski djelatnici pod vodstvom načelnika općine te župnika

³⁶ 1891., 144.

³⁷ 1891., 167.

³⁸ Dalje UOS

³⁹ Dalje KUO.

⁴⁰ DASB, KUO, VI, 18.2.1874.

pojedine župe. Da bi predstavnici institucija na pravi način informirali vinogradare i sami su trebali biti upoznati sa elementarnim stvarima iz te struke. Kako bi se spriječila »peronospora viticole«, tj. bolest vinove loze šalju se upute svim općinama. U uputama jedan dio se odnosi na općinske dužnosnike kojima se objašnjava način opskrbe potrebnog materijala i način isplate radnicima koji će raditi poslove na tom postupku. Prije svega se treba utvrditi stanje i količina vinograda da bi se na temelju toga mogla naručiti potrebna količina modre galice koja će biti dostatna za tri špricanja. Za jedno špricanje predviđala se potrebna količina od pet kilograma. Novac će se namaknuti od vlasnika vinograda koji će s obzirom na veličinu sudjelovati u ukupnim troškovima. Osim modre galice (za koju je također navedena tvrtka) spominju se tri štrcaljke koje se moraju naručiti baš kod određene tvrtke »radi kratkoće vremena«. Najskuplja i najkvalitetnija dođe 32, druga je 27, a najjeftinija ima cijenu od 2.5 forinti te je proizvodi majstor Hassler iz Slatine. Drugi dio obavijesti odnosio se na seljake gdje je bez detaljnog objašnjavanja naređeno im da moraju preventivno djelovati modrom galicom na svoje vinograde. Ukoliko budu zanemarili tu obavijest biti će pravomoćno kažnjeni. Na koncu teksta slijede detaljne upute kako pripremiti smjesu koje će biti spremna za špricanje vinograda. Navedena obavijest stigla je za vrijeme podžupana Cuvaja.⁴¹

Vinogradarstvo je imalo pozitivnih utjecaja na demografska i gospodarska kretanja tijekom Vojne krajine. Na području upravne općine Sibinj dogodio se jedan fenomen zbog toga. Mještani Slobodnice su imali vinograde ne južnim obroncima Dilj-gore koja se nalazila oko četiri kilometra sjevernije od samog središta mjesta. Tako su mnoge zadruge imale i vinograde. Kako je vinograd u tom razdoblju zahtijevao mnogo fizičkog posla, imućniji mještani su zaposlili nadničare da rade na tim vinogradima. Nadničari su se tako nastanili uz same vinograde koji su se nalazili sjeverno od prometnice koje je nastala još u rimskom razdoblju te je vodila do Slavenskog Broda. To su učinili zbog praktičnih razloga jer su si time skratili vrijeme koje im je potrebno do dolaska na pojedini vinograd. S vremenom je bilo sve više nadničara te su prilikom popisa stanovništva 1900. Te nastambe definirane kao naselje. Tako su nastali Bartolovci sa 105 stanovnika.

Navedena upravna općina je u prošlosti imala veliku površinu pod šumama. O tome svjedoče tajni zemljovidi ratnog arhiva u Beču iz 18. stoljeća. Posebno su bili bogati obronci iznad 200 metara nadmorske visine rubnih područja Dilj-gore. Ta područja su bila teže prohodna zbog malih i neodržanih poljskih puteva, koji su bili gotovo neprohodni tijekom kišnog i zimskog razdoblja. Kako je ta općina bila dio Vojne krajine, njezini krajišnici su uživali privilegiju slobodnog korištenja šuma. Taj običaj se ustalio među stanovnicima. To je bio veliki problem samoj državnoj upravi te je zbog toga pravosuđe, ali i odjel unutarnjih poslova te pojedine šumarske podružnice, i same upravne općine opterećivalo s velikim administrativnim poslom. Taj običaj je bio problem i šest godina nakon ukidanja Vojne krajine, 1888. Tako je stanovnik iz Gromačnika na području Kotarske šumarije u Trnjanima dobio prijavu. Njega je prijavio lugar, tj. čuvar šume Bartol Brkić 12. rujna 1887. Još jedan detalj zanimljiv, do te prijave bile su još 122 prijave tijekom te godine. To nam govori o konstantnim prijavama i nemoralnim radnjama koje su se odvijale ne tom području od mještana svih općina unutar upravnog okružja. Navedeni optuženik si je htio posvojiti drva od bukve. Ona su imala kakvoću II. razreda te promjera između 10 i 26 centimetara. Radilo se o pet prostornih metara, tj. o deblu. Prvooptuženik je platio 0.55 forinti za navedenu štetu. Tijekom 1887. s područja UOS bile su tri prijave na području navedene šumarije. Iz količine je vidljivo da je kradljivac pokušao otuđiti malu količinu. Istovremeno se može pretpostaviti da je i lugar bio spretan te je na početku krivičnog djela uočio počinitelja.⁴²

Zbog šume je bilo problema drugačije naravi na drugim kotarskim ispostavama. Ovaj put se radi o Kotarskoj šumariji u Oriovcu koje je teritorijalno pripadala Novoj Gradiški. Do nesporazuma je došlo između Marka Brkića i lugara Nikole Ivanagića. Njih dvojica su podigli prijave. Zbog toga je na »teren« izašlo povjerenstvo koje je uočilo nedostatke pojedinih stvari u iskazima pojedinaca. Povjerenstvo je u dvorištu jednog pronašlo 18 trupaca, ali oni nisu mogli biti od aktualne nego od prošle godine. Na koncu

⁴¹ Župni arhiv svetog Marka u Slobodnici: svezak 1891./1905., 1. V. 1893.

⁴² DASB, Kraljevska kotarska oblast u Brodu n/S. 1881./1918. (dalje: KKUBNS), kutija IV (dalje: IV), 19. IX. 1887.

je istraga zaključena sa iskazom da je Marko Brkić sjekao određenu površinu šume na lokaciji na koju ga je uputio Pavo Marić.⁴³

Zbog nepoznatih aktivnosti UOS je bila dužna zbog »šumske odštete«, tj. poreza, nakon mjesečne uplate od 56 forinti još 2.159 forinti. Porez je bio teško naplaćivan u to vrijeme. Prema arhivskim zapisima, najveća pojedinačna »šumska šteta« je od stanovnika iz Odvoraca i radi se o 8 forinti.⁴⁴ Iz Kotarskog ureda u Brodu nisu zadovoljni intenzitetom prikupljanja navedenih dugovanja. Pri tome je odgovorila OUS da se »obćinski načelnik trsi pobrati državni porez za tekuću godinu«. Tijekom prosinca 1888. UOS je za šumski porez prikupila samo 6 forinti. Načelnik je bio svjestan visine duga te je molio nadređeni ured za razumijevanje. Navedeno dugovanje će biti podmireno nakon isplate Visokog građevnog erara kojiuguje UOS 1.079 forinti za šljunak. Na području UOS je reljef koji sadrži tlo koje se koristilo za šljunak. To se vjerojatno odnosilo na područje kod današnjeg izvora Tomislav u Završju. Primjer pokazuje da je dugovanje UOS relativno izazvano neplaćanjem još jedne državne institucije pa se između njih u lancu neplaćanja našla još jedna državna institucija Kotarski ured u Brodu n/S.⁴⁵

Sam sastav gorja u sjevernom djelu Sibirja je imao takve karakteristike koje su mještani površinsko tlo na lokaciji »Majdan« bili koristili kao šljunak. Time je ostvarivana gospodarska vrijednost samih mještana. U nekim razdobljima ta prirodna blagodat života uz diljsko gorje je izazivalo nesuglasice među mještanima. To se zbilo tijekom građevinskih radova uz prugu. Odredbom UOS svi mještani koji imaju konje ili volove vili su dužni prevesti jedan kubični metar šljunka iz Broda n/S u Grižice ili platiti dvije forinte da ga netko drugi preveze. Četiri mještana su to odbila te je o tome napravljen zapisnik. Njih troje je odlučilo potražiti zakonska prava i savjet kod nekog drugog prije samog izvršenja obveze dok je četvrti Mijo Prohaska to odbio i dao izjavu tim povodom.⁴⁶ Različito shvaćanje gospodarskih aktivnosti među stanovništvom je nastavljeno te godine. Ovaj put se radilo o jednoj većoj gospodarskoj osnovi. U tijeku su bili radovi na željeznici koja se gradila prema Novog Graidški. Za tu svrhu se uzimao šljunak s brda »Vebebić«, čiji je dio bio u vlasništvu Mate Štefanovića te se koristio put koji je bio u posjedu stanovitih Dosegovića i Soljenčevića. O tom gospodarskom zahvatu saznalo se iz prijave. Ona je sama po sebi čudna jer je prijavu podnijelo selo Sibirj protiv starješine Andrije Štefaonvića. Prema starom običaju pravo na šljunak s tog brda imaju svi koji ga »opremaju«, tj. održavaju okolne puteve. Prema tužiteljima, na to nije imao pravo starješina koji bi trebao odstupiti s te pozicije jer se za njega provodi istraga. Taj slučaj je potrajao te je među optuženima bio i poduzetnik koji je službeno obavljao prijevoz pijeska Antun Kavčić. Mještani koji posjeduju brdo i put koji vodi do šljunka su željeli sami zakupiti preostalo zemljište kako nitko više ne bi mogao koristiti šljunak, tada kvalitetan građevni materijal. Prije početka gradnje same željeznice kroz UOS korištenje šljunka je bilo za osobne potrebe žitelja. Prilikom gradnje taj materijal je postao potreban za izgradnju podloga za tračnice i time se stekla određena novčana dobit. Kada su to saznali vlasnici koji su do tada dopuštali svima korištenje puta i samog brda za eksploataciju i oni su željeli sudjelovati u tome. Starješina Mato Štefanović je napravio »Objavu« s kojom je upoznao mještane Sibirja o navedenom slučaju, ali ona ima osobni kolorit u kojem je cilj bio formirati negativni karakter pojedinaca. Slučaj je prosljeđen kotarskom uredu u Brodu te zaključak nije poznat.⁴⁷ Zbog gradnje željezničke pruge došlo je do dnevnih migracija stanovništva. Kako bi se o tome napravila evidencija i provodio zakon UOS je od stranaca uzimao »putne iskaznice«, tj. putovnice. Tako su u Sibirju boravili u tom trenutku mještani iz okolice Bjelovara, Slunja i Osijeku.⁴⁸

Promatrajući upravnu organizaciju teritorija Dilja, u svjetovnom i profanom smislu, jasno je da je u skladu se reljefom napravljena primjerena podjela. Tako je na području naselja koja su obuhvaćena terminom »Odvorci« bila oružnička postaja. Ukoliko se promatra upravna djelatnost onovremene biskupije također se može vidjeti da se poštivala reljefna cjelina Dilja pa su tako na cijelom području južnog Dilja

⁴³ DASB, KKUBNS, IV, 15. VII. 1888.

⁴⁴ DASB, KKUBNS, IV, 31. VII. 1888.

⁴⁵ DASB, KKUBNS, IV, 22. XII. 1888.

⁴⁶ DASB, KKUBNS, VII, 27. IX. 1888.

⁴⁷ DASB, KKUBNS, VII, 30. XI. 1888., 5. XII. 1888.

⁴⁸ DASB, KKUBNS, VII, 8. I. 1890.

djelovale samo dvije župe i to Župa Odvorci i Župa Podcrkvalje. Navedene župe su tek 1914. godine podređene novoosnovanom Sibirskom dekanatu. Navedeno praćenje upravne organizacije predstavnika režima, tj. lokalne uprave i Katoličke crkve, tj. župa jasno je uočavanje osobitosti koje proizlaze iz reljefnih osobitosti življenja. Među samim prednostima života na Dilju je bila upravo ta udaljenost. Element homogenosti stanovništva je također bio više prisutan na navedenom području nego u drugim naseljima koja nisu izravno na samom južnom Dilju bila smještena. To potvrđuje događaj »Sibirskih žrtava« koji se dogodio 1935. gdje je od 8 ubijenih, čak njih sedam bilo s područja »Odvoraca«. Drugi važan podatak u tom smjeru je i činjenica da je Mihovil Praskić bio jedini deklarativni župnik koji je došao sa svojim župljanima i podržao onovremenog sibirskog dekana Vinka Čajkovca sa svojim župljanima (iako je na tom području bilo čak pet župa). Isti ti župljani su pružali veliku potporu samom Praskiću i nakon što je završio u zatoru te se s njim intenzivno dopisivali.

DEMOGRAFSKO KRETANJE STANOVNIŠTVA DILJ-GORE

Promatrajući naselja koja su prema svojim katastarskim planovima u opsegu diljskog gorja možemo ih podijeliti na dvije grupe. Prva obuhvaća naselja koja su u rubnom dijelu Dilj-gore te su samo djelomično zahvatila goru. Druga naselja se nalaze u svom većinskom opsegu na samoj Dilj-gori. Promatrajući demografsko kretanje općina između 1857. i 1900. uočavaju se neki detalji. Trnava je upravna općina koja je imala najmanje stanovnika. To je u određenoj mjeri i jasno. To je rezultat prometne izoliranosti od osnovnih prometnih pravaca. Sve ostale upravne općine se nalaze na nekom od pravaca koji povezuju ostala općinska središta. Nakon nje najmanje stanovnika je imala upravna općina Podcrkvalje. To je jedina upravna općina koja se svojim punim opsegom nalazila na području Dilj-gore. Promatrajući demografska kretanja diljskih upravnih općina uočiti će se kohezija. Sve općine u svim navedenim vremenskim intervalima ostvaruju demografski prinos ili negativan trend. Jedini izuzetak u tome je upravna općina Oriovac i to u razdoblju između 1869. i 1880. U tom razdoblju sve upravne općine su ostvarile negativan trend, dok je UO Oriovac ostvarila pozitivan, doduše vrlo blag, ali pozitivan.

Radi jasnijeg promatranja drugog faktora - naselja na samoj gori uzeli su se primjeri za analizu. U obzir je uzeta jedna UO koja se nalazila na rubnom dijelu, u ovom slučaju UOS. Ona je uspoređena sa jedinom UO koja je svojim cijelim opsegom bila na samoj gori UO Podcrkavlje. Promatrajući upravnu općinu i njezina naselja koja se nalaze na Dilj-gori (Brčino, Čelikovići, Grgurevići, Grižići, Jakačina Mala i Ravan) od ostalih koja se nalaze uz rub jasno se vidjela razlika u broju stanovnika. Prilikom svih popisa stanovništva od tih šest naselja sva bi imala manje stanovnika da nije Gromačnika i Završja (neračunajući Bartolovce koji su nastali tek 1900. i Završje koje je u popisima stanovništva češće dio Sibinja nego samostalno naselje). Osim njega sva ostala naselja s ruba Dilja imaju više stanovnika, od naselja s unutrašnjosti Dilja.

Međusobnim promatranjem dviju UO vidjeti će se da su sva naselja UO Podcrkvalje, osim dva veća središta (Brodski Zdenci i Glogovica) manja od naselja UO Sibinj izuzmemo li naselje Ravan koje je

Naziv općine	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.
Brodski Stupnik	1 178	1 184	1 195	1 646	1 883
Bukovlje	681	764	686	912	1 076
Čaglin	3 393	3 608	3 038	3 694	4 969
Levanjska Varoš	2 144	2 536	2 251	2 616	2 843
Oriovac	4 610	4 658	4 731	5 505	5 650
Pleternica	5 930	6 188	6 245	8 037	9 011
Podcrkavlje	2 002	2 237	2 162	2 714	3 004
Sibinj	3 455	3 561	3 240	3 793	4 074
Trnava	1 690	2 249	2 135	2 335	2 546

Tablica 1. Demografsko kretanje stanovništva upravnih općina koje obuhvaćaju Dilj-goru (1857.-1900.)

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2011.

Naziv naselja	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.
Bartolovci	0	0	0	0	105
Brčino	248	304	262	288	318
Čelikovići	194	188	162	178	177
Gornji Andrijevići	327	336	307	392	417
Grgurevići	165	193	166	183	148
Grizići	168	198	170	187	185
Gromačnik	173	190	197	288	334
Jakačina Mala	316	280	240	264	313
Ravan	120	121	104	114	122
Sibinj	828	856	846	855	907
Slobodnica	916	895	786	845	832
Završje	0	0	0	199	216

Tablica 2. Demografsko kretanje naselja na rubnom području Dilj-gore: primjer Upravne općine Sibinj (1857.-1900.)

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2011.

Naziv naselja	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.
Brodski Zdenci	376	393	345	420	456
Crni Potok	101	113	88	96	97
Donji Slatinik	112	262	273	154	182
Dubovik	136	171	170	198	228
Glogovica	396	435	419	532	535
Gornji Slatinik	104	0	0	138	177
Grabarje	144	149	151	225	244
Kindrovo	120	129	115	162	187
Matković Mala	94	109	87	106	148
Oriovčić	81	98	85	104	135
Podcrkavlje	120	156	149	173	201
Rastušje	79	83	119	185	183
Tomica	139	139	161	221	231

Tablica 3. Demografsko kretanje naselja koja se nalaze na Dilj-gori: primjer Upravne općine Podcrkavlje (1857.-1900.)

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2011.

najmanje naselje koje se nalazi na Dilj-gori u svom punom opsegu. Zanimljivo je do to da naselja UOS koja se nalaze u svom punom opsegu na Dilju (Brčino, Čelikovići, Grgurevići, Grizići, Jakačina Mala) su također veća od onih UO Podcrkvalje, osim spomenutog naselja Ravan. Time je jasno da općine koje okružuju Dilj imaju više stanovnika od one koja je svojim punim opsegom na Dilju. Jasno je da je to posljedica reljefa Dilja i poteškoća u komunikaciji, svake naravi, sa ostalim općinskim središtima okolice Požeške županije.

ZAKLJUČAK

Rad u središtu zbivanja promatra Dilj sa svim njegovim odnosima koji su posljedica interakcije s okolinom, a to je prvenstveno privreda, poljoprivreda i etnologija. Promatrajući građu ona je bipolarna. Tako objavljeni radovi su poslužili kao uvod u temu kako bi se pokazao geološki značaj Dilja i njegov kratki povijesni pregled u kojem se jasno vidi kontinuitet življenja još od vremena kada je viša nadmorska visina predstavljala stanovitu obrambenu prednost i time posljedično bolju kvalitetu življenja. Kasniji radovi opisuju neke dijelove gorja u literarnom opusu s naglaskom ne njegovu biološku raznolikost flore i faune ističući time pogodnost tog područja za planinarenje koje je popularizirao prvenstveno Julije Kempf. Drugi dio građe je arhivskog značenja te daje odgovore na kvalitetu funkcioniranja lokalne uprave na tom području.

Velika privredna diversifikacija aktivnosti na Dilju potvrđivala je aktivnosti u ratarstvu, stočarstvu, voćarstvu, vinogradarstvu, šumarstvu, pčelarstvu, ribarstvu i rudarstvu. Područje interesa potvrđuje naglasak na poljoprivrednim aktivnostima koja nije zahtijevala visok tehnološki stupanj razvoja, ali je bila posljedica života na gorju čiji je reljef omogućavao navedene aktivnosti. Statistička analiza Požeške županije s ostalima potvrđuje uvjetovanost koja je posljedica Požeškog gorja čiji je dio bio i Dilj. Tako je županija imala najmanje obradive površine, ali najviše u ugaru, vjerojatno zbog nemogućnosti obrade površine koja je bila i posljedica nepristupačnosti i nagiba samog terena. Ostala područja privrednih aktivnosti potvrđuju kroničan nedostatak kapitala koji bi omogućio intenzivnu aktivnost.

Analizom upravne organizacije južnog Dilja jasna je prilagodba reljefa, gotov u potpunosti. Tako su na tom području djelovale upravne općine Sabinj i Podcrkavlje. Upravna općina Sabinj je bila samo djelomično pripadala gorju i to ona naselja koja su definirana zajedničkim nazivom »Odvorci«. Kako bi taj dio mogao samostalno funkcionirati i na primjerenoj razini poštivati novoosnovanu lokalnu upravu, koja je počela funkcionirati 1872., uspostavljena je oružnička postaja u kojoj je boravilo nekoliko oružnika koji su imali jednoznačnu funkciju onima koji su djelovali s načelnikom u općini. Kada je riječ o Katoličkoj crkvi rezultat je identičan. Tako su Župa Odvorci i Župa Podcrkvalje u potpunosti pripadali području južnog Dilja.

Svojevrсна prometna izolacija koja je stvarala probleme u svakodnevnom funkcioniraju lokalne uprave je imala pozitivne osobitosti homogenosti i povezanosti stanovništva, koje je bilo na većoj razini nego u onim naseljima koja su se nalazila uz glavnu prometnicu Nova Gradiška – Brod n/S i Požega – Brod n/S.

SUMMARY

At the core of this paper is Dilj, and consequently the study of all the peculiarities arising from its relief characteristics. The emphasis is on the economic characteristics of the population that lived in the area. Use of numerical indicators and analysis of conclusions revealed the things that led to the peculiarities of life in this area. The area allowed addressing a broad spectrum of economic and agricultural activities, and the said diversification has prevented competition in major markets which is why these products were sold at local fairs. The emphasis in the chronological sense is on the second half of the 19th century.

Micro approach and analytical processing of archival material at the State Archives in Slavonski Brod and publications relating to South Dilj led to conclusions that clearly show that the size of the population in the villages on the mountain was less than those that were located on the very edge of the mountain, and the level of homogeneity of the population was greater, which is also a consequence of a certain traffic isolation. Among the published literature the highest value was in literary and educational works of popular expression, by Julij Kempf, Đuro Pilar, Vjekoslav Klaić and Ignjata Brlić.

Geological analysis indicates the use of resources of the mountain itself, mostly for personal use, primarily coal and gravel. Along the Granica ("Border") there was a considerable exploitation of forests. Policy of administrative structures, the regime and the Church representatives, was also mindful of relief specificity which is why administrative municipalities, arms stations and parishes are being established, which were territorially, almost without exception, completely covering the relief area of the mountain. Another confirmation of ethnographic specificity was the existence of an arms station in Odvorci that affirmed the animosity of the population in the highlands to the novelties that came with the integration of Granica and Provincijal.

Ekonomska i ekohistorija *Economic- and Ecohistory*

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic History and Environmental History

Teme broja / Topics

Iz povijesti ekoliša Istre
From environmental history of Istria

Iz gospodarske povijesti Hrvatske
From economic history of Croatia

Volumen XII / Broj 12
Zagreb - Samobor 2016
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic History and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb
tel.: +385/1/4092-148, fax: +385/1/4092-879
sites.google.com/site/ekoekohist/

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

Hrvoje Petrić
Paul Hirt (guest editor)

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin,
Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - president/predsjednik (Zagreb), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula), Zrinka Blažević (Zagreb), Tatjana Buklijaš (Auckland, New Zealand), Goran Đurđević (Požega), Josip Faričić (Zadar), Borna Fürst Bjeliš (Zagreb), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb), Paul Hirt (Tempe, SAD), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil Inalcik (Ankara, Turska), Egidio Ivetic (Padova, Italija), Silvije Jerčinović (Križevci), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb), Ivan Mirnik (Zagreb), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Zagreb), Hrvoje Petrić (Zagreb), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb), Marko Šarić (Zagreb), Mladen Tomorad (Zagreb), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Zagreb), Frank Zelko (Burlington, VT, SAD), Zlata Živaković Kerže (Osijek), Ivana Žebec Šilj (Zagreb)

UDK oznake članaka / Article's UDC markups:

Ivica Zvonar

Prijelom / Layout:

Saša Bogadi

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN 1849-0190 (Online)

ISSN 1845-5867 (Tisak)

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2016 .

Adresa uredništva / Mailing addresses:

Hrvoje Petrić (editor/urednik)
Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: hrvoje.petric@ffzg.hr
ili Vinka Vošickog 5, HR-48000 Koprivnica

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH i Koprivničko-križevačke županije

Print supported by Ministry of science, education and sport of Republic of Croatia and Koprivnica-Križevci county /

Na naslovnici / Cover:

Put Istarskog razvoda (foto: Slaven Bertoša)

Ekonomsku i ekohistoriju referiraju:

CAB Abstracts

HISTORICAL ABSTRACTS, ABC CLIO Library, Santa Barbara, California, USA

AMERICA: HISTORY AND LIFE, Washington, USA

JOURNAL OF ECONOMIC LITERATURE (JEL), Pittsburgh, USA

CENTRAL AND EASTERN ONLINE LIBRARY, Frankfurt am Main, Deutschland

ECONLIT - AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION, Nashville, USA